

KS. ADAM KALBARCZYK

ELEMENTY TEATROLOGII W HOMILETYCE POLSKIEJ

ELEMENTS OF THEATRE STUDIES IN POLISH HOMILETICS

Abstract. Reference sources of the current Polish homiletics contain only a few publications which deal with the issues of the theatre. They focus mainly on the theoretical reflections which can be classified as “theatre and preaching”, as well as on demonstrating the capabilities of the theatre to be used in preaching the Good News and teaching preaching. In all the publications of this kind you can find references to both the achievements of foreign theologians, namely to drama homiletics, and to brand new, local research materials, i.e., evangelistic theatrical productions and the animation theatre as a medium of preaching. The advantage of those publications is that they present values, confirm the usefulness of theatrical forms in preaching the Goods News and establish clear criteria of their applicability. In addition, they rivet attention to a range of threats using theatrical forms may pose, e.g. limiting preaching services to a secular spectacle. All those works illustrate a search for an effective and appealing way of expressing the Revealed Truth, which seems to be indispensable today in a dialogue with the contemporary culture and art.

Key words: theatre studies; polish homiletics; preaching; publications.

„Teologia jest «mową o Bogu» – czy może być nią teatr?” – pyta Jacek Kopciński, historyk literatury, dramatolog i krytyk teatralny. I odpowiada: „Na początku był nią na pewno. Teatr w średniowieczu był teologiczny, ponieważ brał się ze słuchania Słowa objawionego. [...] Teologia wsłuchuje się w Słowo, teatr je także widzi i pokazuje innym”, pokazuje je człowiekowi, który „pragnie Boga, ale go nie poznaje, ucieka od Niego, wątpi, tęskni, nawraca się”¹.

Ks. dr hab. ADAM KALBARCZYK – profesor nadzwyczajny w Zakładzie Liturgiki i Homiletyki, wykładowca homiletyki, germanista, prodiakan, Wydział Teologiczny, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; adres do korespondencji: ul. Wieżowa 2/4, 61-111 Poznań; e-mail: adamkal@amu.edu.pl

¹ J. KOPCIŃSKI, *Teologia w działaniu*, „Teatr” 7-8(2008), s. 21.

Źródłem sztuki teatru jest – jak uważa Wojciech Kaczmarek, znawca dramatu i teatru religijnego w Polsce i Europie – osoba ludzka² i jej dramatyczna kondycja, życie człowieka, który w teatralnie uobecnionym wydarzeniu, w działaniu prezentującym samo życie, wchodzi także w religijny dialog z Bogiem, żywiąc nadzieję na objawienie, szukając odpowiedzi na stawiane przez siebie pytania, zgłębiając tajemnice ludzkiej egzystencji. Dialog ten pokazuje, że teatr może być miejscem spotkania człowieka z *sacrum* i pełnić funkcję objawiającą, a przez to wyjaśniającą i interpretującą tajemnice ludzkiego życia w świetle doświadczenia religijnego³.

Teatr, poszukując odpowiedzi dotyczących najważniejszych egzystencjalnych zagadnień: sensu życia, miłości, celowości cierpienia, staje się bliski teologii. Ale i sama teologia chętnie posługuje się pojęciami teatralnymi; język teatru służy dziś wielu teologom do opisywania miejsca człowieka na ziemi i jego relacji do Boga⁴.

Również współczesna teologia kaznodziejstwa, czyli homiletyka, ma немало punktów stycznych z teatrologią, rozumianą jako nauka o teatrze i zjawiskach pokrewnych, obejmująca historię teatru i teorię teatru⁵. Niektórzy homileci szeroko korzystają z osiągnięć teatrologów, upatrując w teatrze środek przekazu słowa Bożego, jak też ukazując teologiczny wymiar oraz metody procesu komunikacyjnego, którym jest kazanie. „Teatr. Czy w tym zdawałoby się wprost odwiecznym fenomenie kultury, nie tkwią załączki warsztatu homilety?” – pytał wybitny poznański homileta ks. Zdzisław Grzegorski (1930-2012)⁶. Jako że homiletyka, uprawiana w kontekście innych nauk, określana jest jako homiletyka kontekstualna, to poszukiwania homiletyczne uwzględniające kontekst teatrologiczny stanowią interesujący przykład takiej właśnie homiletyki.

² Por. W. KACZMAREK, *Istota teatru*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2(2011), s. 94-97.

³ Por. E. PIOTROWSKI, *Teodramat: dramatyczna soteriologia Hansa Ursa von Balthasara*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1999, s. 20-21.

⁴ Teatrem z całą jego dramaturgiczną i stąd dramatyczną strukturą posłużył się do zaprezentowania wizji dziejów zbawienia Hans Urs von Balthasar w swoim centralnym dziele: *Theodramatik*. Zob. H.U. VON BALTHASAR, *Teodramatyka. I Prolegomena*, Wydawnictwo M, Kraków 2005; E. PIOTROWSKI, *Teatr w teologicznej wizji Hansa Ursa von Balthasara*, „Ethos” 1-2(2007), s. 89-109.

⁵ Z uwagi na wieloaspektowość sztuki teatru i życia teatralnego dyscyplina ta może być uprawiana jako nauka o sztuce, nauka społeczna, historia instytucji i przedsiębiorstwa, a nawet historia idei. Jako odrębna nauka ukształtowała się dopiero w XX w. Zob. D. KOSIŃSKI, *Teatr i teatrologia*, w: *Słownik wiedzy o teatrze*, Wydawnictwo Park Edukacja, Bielsko-Biała 2005, s. 23-34.

⁶ Z. GRZEGORSKI, *Homiletyka kontekstualna*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań 1999, s. 50.

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie prac naukowych z pogranicza homiletyki i teatrologii, poświęconych w całości⁷ związkowi przepowiadania i teatru, napisanych przez polskich homiletów, wykładowców homiletyki lub pod ich kierunkiem na prowadzonych przez nich seminariach dyplomowych z homiletyki na polskich uczelniach.

Moje poszukiwania w oparciu o dostępną – zarówno w wersji książkowej⁸, jak i uzupełnianej na bieżąco wersji internetowej⁹ – polską bibliografię homiletyczną, zawartość powojennych polskich periodyków teologicznych, monografii oraz innych czasopism, jak też zasobów sieciowych wykazały, że prac z opisanego wyżej nurtu jest zaledwie kilka: jedna monografia, cztery artykuły w czasopiśmie, jeden artykuł w monografii i jedna praca magisterska. Nie znalazłem żadnych prac podejmujących problematykę homiletyczno-teatrolologiczną, napisanych przez polskich homiletów w językach obcych i opublikowanych w zagranicznych periodykach naukowych.

1. MONOGRAFIE

Jedyną dotychczas monografią, z omawianego tutaj obszaru badawczego, jest moja licząca 338 stron książka pt. *Teatr animacji jako medium słowa Bożego*, wydana w 2013 roku na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w serii *Studia i Materiały*¹⁰. Zgodnie z podtytułem – *studium teatrologiczno-homiletyczne* – jest to praca o charakterze interdyscyplinarnym.

U podstaw pomysłu podjęcia się badań nad wykorzystaniem teatru animacji w przestrzeni przepowiadania stoją niezwykle walory tej starej, dostojnej, nieskończenie bogatej, różnorodnej sztuki, a zwłaszcza zasadniczy dlań motyw

⁷ Praca nie uwzględnia zatem licznych publikacji polskich homiletów, w których temat teatru w obrębie przepowiadania pojawia się epizodycznie, przy omawianiu np. zagadnienia kazań do dzieci i młodzieży, rekolekcji szkolnych, retoryki na ambonie, obrazowości w przepowiadaniu, nowej ewangelizacji, misji ludowych czy historii kaznodziejstwa.

⁸ Zob. *Polska Bibliografia Homiletyczna 1945-2005*, opr. W. Przyczyna, L. Szewczyk, Wydawnictwo M, Kraków 2007. Wykaz ten nie zawiera żadnej publikacji o tematyce homiletyczno-teatrolologicznej, a w jego indeksie rzeczowym nie ma takich haseł, jak „teatr”, „teatr a przepowiadanie” czy „teatr w przepowiadaniu”.

⁹ Zob. www.homiletyka.wtl.us.edu.pl (dostęp: 22.04.2018).

¹⁰ Zob. A. KALBARCZYK, *Teatr animacji jako medium słowa Bożego. Studium teatrologiczno-homiletyczne*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań 2013.

animacji, ożywiania materii i zestawienie go z głoszonym w Kościele żywym słowem Bożym.

Rozprawa ukazuje teatr animacji jako wartościowe, atrakcyjne i pomocne narzędzie głoszenia słowa Bożego w kontekście współczesnych uwarunkowań społecznych, kulturowych i religijnych, jak też formułuje postulaty dla teorii i praktyki kościelnego przepowiadania uwzględniającego teatr animacji. Problem zawiera się w pytaniach: Z czego wynika owa wartość i atrakcyjność teatru animacji jako medium słowa Bożego? W jaki sposób może on tę funkcję realizować? Co nowego wnosi on w przepowiadanie? Na co trzeba zwrócić uwagę, co należy uwzględnić, posługując się teatrem animacji w przepowiadaniu? Jakie są niebezpieczeństwa i granice stosowania takiej metody głoszenia słowa Bożego? Jak reaguje na nią słuchacz, uczestnik liturgii? Jakich umiejętności, predyspozycji wymaga ona od kaznodziei? Do jakiego stopnia – i czy w ogóle – kaznodzieja zamienia się wtedy w aktora-animatora, słuchacz w widza, a ambona w scenę? Jak wygląda dziś praktyka przepowiadania za pomocą teatru animacji?

Całość przeprowadzonych badań ujęta jest w czterech rozdziałach. Na pierwszy z nich składają się: krótki rys historyczny teatru lalek, określenie różnicy między teatrem animacji a teatrem plastycznym, teatrem maski i teatrem żywego aktora, ukazanie znaczenia lalki teatralnej, jej relacji do widza, jej rodzajów i odmian, jak też przedstawienie zrębów sztuki animacji teatralnej. W drugim rozdziale zaprezentowana została różnorodność form teatru animacji: europejskiego, azjatyckiego i afrykańskiego teatru lalek, azjatyckiego i europejskiego teatru cieni, jak też inne, specyficzne, często autorskie jego formy, niedające się ująć w powyższe dwie kategorie, jak np. teatr papierowy, teatr ognia i papieru, czarny teatr, teatr z piasku czy teatr rąk i nóg, a także możliwości wykorzystania teatru animacji w edukacji, wychowaniu i terapii. Trzeci rozdział został poświęcony religijnemu i chrześcijańskiemu wymiarowi teatru. Podejmuje on kwestię religijnych korzeni teatru, tłumaczy różnicę między teatrem religijnym i sakralnym, ukazuje specyfikę teatru chrześcijańskiego, jego form (np. teatr liturgiczny, szkolny teatr religijny), omawia teologiczne koncepcje teatru, jego osobowy i zbawczy wymiar, odniesienie Kościoła do teatru i jego współczesne nauczanie na ten temat, jak też religijny aspekt teatru animacji i stosunek Kościoła do tej formy teatru. W czwartym rozdziale ukazana została rola teatru animacji w przepowiadaniu. Treści te poprzedzają rozważania na temat teatru w ogóle jako medium słowa Bożego, miejsca mediów w chrześcijańskim głoszeniu, medialności teatru, obecności słowa Bożego w teatrze i obecności teatru w praktyce przepo-

wiadania. Podjęta zostaje kwestia teatru jako medium słowa Bożego w ramach liturgii. Autor stawia pytanie o stosunek liturgii do teatru, przestrzeni liturgicznej do przestrzeni teatralnej, kaznodziejstwa do aktorstwa i słuchania słowa Bożego do oglądania przedstawienia. Następnie przytacza najważniejsze wypowiedzi Magisterium Kościoła na temat przepowiadania liturgicznego i formułuje zasady stosowania form teatralnych w liturgii, po czym ukazuje możliwości zastosowania teatru animacji w liturgicznym głoszeniu słowa Bożego. W tym celu posługuje się najpierw istotną z punktu widzenia tej pracy analogią ożywiania przez kaznodzieję słowa Bożego w liturgii do ożywiania przez aktora martwego przedmiotu w teatrze animacji, a następnie przedstawia lalkę teatralną jako osobę w dialogu kaznodziejskim i inscenizacjach oraz jako rekwizyt w ręku homilisty. Na końcu, na podstawie dwóch przykładów, pokazuje, jak można wykorzystać teatr animacji w przepowiadaniu pozaliturgicznym. Publikacja zawiera bogatą, liczącą 28 stron, polsko- i obcojęzyczną bibliografię, jak też obszerne streszczenie w języku angielskim.

Metodologicznym „kluczem” tej rozprawy jest równoległa analiza dwóch struktur: teatralnej i teologalnej, które – choć w różnym stopniu – objawiają się zarówno w teatrze, jak i w liturgii oraz przepowiadaniu. Poszukiwania dobrego sposobu wyrazu prawdy objawionej prowadzą tu do budzącego tak wiele nadziei dialogu z szeroko rozumianą sztuką, w tym sztuką teatralną. Książka ta jest głosem w tym dialogu, który w szerszej perspektywie filozoficzno-teologicznej przeżywa dziś swój kryzys. Często bowiem słyszymy skargi na dzisiejszą kulturę, która ucieka od wiary, przestaje czerpać z niej inspiracje, a sama coraz częściej popada w banalność. Wydobywając nieprzemijającą wartość teatru dla samorozumienia człowieka, książka ta stanowi zachętę do cierpliwego dialogu Kościoła i teologii ze współczesną kulturą.

Studium to wpisuje się w nurt poszukiwań współczesnej homiletyki polskiej nowych metod przekazu prawd objawionych, a ze względu na specyfikę i złożoność badanej dziedziny ma – jak się wydaje – charakter nowatorski, gdyż traktowana była ona dotychczas przez homiletów jako zagadnienie „niszowe”, „peryferyjne”, niezasługujące być może na żadne szersze teoretyczne opracowanie. Według ks. Henryka Sławińskiego, książka ta stanowi „ważny wkład w polską homiletykę posoborową”¹¹.

¹¹ H. SŁAWIŃSKI, rec.: ks. ADAM KALBARCZYK, *Teatr animacji jako medium słowa Bożego. Studium teatrologiczno-homiletyczne*, Poznań 2013, „Przegląd Homiletyczny” 17(2013), s. 179.

2. ARTYKUŁY W CZASOPISMACH

Pierwszym¹² chronologicznie artykułem na temat związków teatru z przepowiadaniem jest praca ks. Wiesława Wilka¹³ zatytułowana *Teatr a przepowiadanie*¹⁴ z 1984 roku. Publikacja ta zawiera w dużej mierze impresje i refleksje po Przeglądzie Teatrów Seminaryjnych odbytym w Poznaniu w dniach 25-29 lutego 1984 roku. Wstępem do nich jest krótka prezentacja historii teatru religijnego – głównie w Polsce – poczynając od średniowiecznego dramatu i teatru liturgicznego, późniejszych misterii i moralitetów, poprzez szesnasto- i siedemnastowieczny jezuicki teatr szkolny, osiemnastowieczne oratoria, ludowe widowiska jasełkowe, obrzędy pasyjne i maryjne, najsławniejsze dramaty religijne XIX wieku, w tym polski dramat religijno-patriotyczny, sztuki religijne polskiego dwudziestolecia międzywojennego, czasu okupacji i pierwszych dekad powojennych, aż po drugą połowę XX wieku. Zdaniem autora, jest to w Polsce czas, w którym „dramat religijny i różne przejawy jego teatralizacji wracają znów do przestrzeni sakralnej”¹⁵, czas rozwoju religijnego teatru amatorskiego w parafiach, ośrodkach duszpasterstwa akademickiego, Klubach Inteligencji Katolickiej, nieformalnych grupach młodzieży katolickiej, w zgromadzeniach zakonnych i seminariach duchownych. Widać w tym wyraźnie wzrost świadomości, że teatr religijny może być bardzo pomocnym środkiem ewangelizacji i apostołatu, jak też pracy duszpasterskiej. W związku z tym ks. Wilk zauważa konieczność przekazania alumnom pewnego zespołu wiadomości teoretycznych, jak i dostępu do praktyki teatralnej, „jeżeli – jak pisze – rozwijający się w diecezjach religijny teatr ochotniczy ma pójść we właściwym kierunku”¹⁶.

Z pragnienia realizacji takich postulatów zrodziła się, według autora, myśl zorganizowania przeglądu amatorskich teatrów seminaryjnych i sesji naukowej

¹² Kilka lat przedtem ukazał się artykuł poznańskiego homilety ks. Zdzisława Grzegorskiego na temat inscenizacji religijnych. Nie odnosi się on jednak bezpośrednio do kaznodziejstwa, lecz do katechezy i pedagogiki religijnej. Zob. Z. GRZEGORSKI, *Inszenizacja religijna jako środek wychowania w wierze*, „Katecheta” 3 (1980), s. 121-125.

¹³ Ks. Wiesław Wilk jest polonistą, doktorem homiletyki. Przez wiele lat był wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu, gdzie też kierował kleryckim zespołem teatralnym. Jest autorem 40 rozpraw i artykułów naukowych oraz 70 publikacji popularnych o różnej tematyce (historia, homiletyka, teatrologia).

¹⁴ Zob. W. WILK, *Teatr a przepowiadanie (Wrażenia i refleksje po Przeglądzie Teatrów Seminaryjnych w Poznaniu w dniach 25-29 II 1984)*, „Homo Dei” 53/3 (1984), s. 212-217. Tekst ukazał się pod tym samym tytułem, ale w nieco innej formie w: „Kronika Diecezji Sandomiersko-Radomskiej” 7-8 (1984), s. 177-185.

¹⁵ Tamże, s. 213.

¹⁶ Tamże, s. 214.

poświęconej teatrowi religijnemu w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Poznaniu, w którym działał podówczas bardzo prężnie seminaryjny zespół teatralny „Puls”¹⁷. Ksiądz Wilk omawia kilkudniowy program tego unikatowego wydarzenia, na który składały się występy teatralnych zespołów seminaryjnych z różnych stron Polski, jak też wykłady poświęcone różnym aspektom duszpasterskim i wychowawczym religijnych teatrów amatorskich. Szczególnie cenne jest w tym tekście zestawienie głównych wątków wygłoszonych wówczas referatów. Warto tu razem z ks. Wilkiem wyeksponować myśl zawartą w wykładzie ks. Tadeusza Bańkowskiego CO r na temat teatru w parafii, iż obok umiejętności warsztatowych w zespole nie należy zaniedbywać formacji duchowej, niezbędnej do tego, by przygotowane przezeń przedstawienia miały walor ewangelizacyjny i apostołski. Na uwagę zasługuje tu jednak przede wszystkim streszczenie jego własnego referatu pt. *Teatr w seminarium w poszukiwaniu swego kształtu*. Ks. Wilk wskazuje w nim na cztery podstawowe funkcje teatru seminaryjnego: służebna (ubogacanie i uświetnianie obchodów i uroczystości religijnych); formacyjna (zapewnienie rozwoju intelektualnego i wychowanie przyszłych duszpasterzy); ewangelizacyjna (oddziaływanie na różne grupy wiernych) i kulturotwórcza (wyzwalanie twórczych inicjatyw, umożliwianie rozwoju zamiłowań i uzdolnień)¹⁸.

Wypowiedzi i postulaty autora wpisują się w nurt jego własnych, wieloletnich poszukiwań modelu teatru seminaryjnego, w którym widział także element dydaktyki homiletycznej, przygotowujący kleryków do przyszłej posługi głoszenia słowa Bożego. Mimo że tekst ten nie jest artykułem naukowym *sensu stricto* (autor nazywa go „sprawozdaniem”), to jednak stanowi ważny element refleksji polskiej homiletyki nad relacją teatru do kościelnego przepowiadania.

Następne prace na temat roli teatru w głoszeniu słowa Bożego ukazały się dopiero w 2013 roku w nieistniejącym już „Przeglądzie Homiletycznym”.

Pierwszą z nich jest artykuł o. Władysława Chaima CSsR¹⁹ na temat dramatycznej koncepcji homilii i homiletyki²⁰. Praca przybliży koncepcję homilii

¹⁷ Działalność zespołu teatralnego „Puls”, który założył ówczesny kleryk, a obecny ksiądz Przemysław Kompf (miałem zaszczyt do tej grupy należeć), została zauważona i doceniona w późniejszych publikacjach naukowych, np.: R. STRZELECKI, *Teatr seminaryjny w Polsce po roku 1978*, w: *Wokół współczesnego dramatu i teatru religijnego w Polsce (1979-1989)*, red. I. Sławińska, W. Kaczmarek, Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, Wrocław 1993, s. 217-272; R. STRZELECKI, *Droga teatru. Działalność sceniczna w wyższych seminariach duchownych w Polsce 1948-1988*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997.

¹⁸ Por. W. WILK, *Teatr a przepowiadanie*, s. 217.

¹⁹ O. Władysław Chaim jest doktorem psychologii religii, zajmuje się psychologią komunikacji interpersonalnej i psychologią kaznodziejstwa.

i homiletyki dramaturgicznej Martina Nicola²¹, duchownego i teologa ewangelickiego, profesora teologii praktycznej na uniwersytecie w Erlangen. Jego koncepcja przepowiadania alternatywnego, indukcyjnego, wyrażona językiem teatru, stoi w opozycji do przepowiadania czysto dedukcyjnego i jest propozycją sposobu rozwiązania kryzysu we współczesnym kaznodziejstwie tak protestanckim, jak i katolickim. Nicol traktuje proces kazania jako zadanie dramaturgiczne, wykorzystujące napięcie dramaturgiczne rodzące się z interakcji tekstów, homiletykę zaś jako jedną ze sztuk performatywnych, a homilię przygotowywaną i wykonywaną – jako wydarzenie, inscenizację, *performance*, wizualizację tajemnicy Boga. Koncepcja homiletyki dramaturgicznej rozprzestrzeniła się głównie w obszarze protestanckiego przepowiadania, protestanckiej teologii i praktyki liturgicznej, a przy jej ewentualnym zastosowaniu w kaznodziejstwie katolickim należałoby – zdaniem o. Chaima – brać pod uwagę katolicką naukę o sakramentach, liturgię sakramentów, w ramach których głoszona jest homilia, jak też pozostałe źródła przepowiadania.

Przepowiadanie dramaturgiczne, indukcyjne może wydać się bardzo atrakcyjne, wymaga jednak – jak pisze o. Chaim – odpowiedniego przygotowania (dydaktyka i metodyka), a także refleksji krytycznej, jak też „czegoś, czego wymaga każdorazowe dzieło łączące sztukę z rzemiosłem, czyli wytwór nieseryjny, oryginalny”²². Bez zaangażowania się na „poziomie czucia głębokiego” kaznodzieja nie wprowadzi słuchaczy w słowo Boże za pomocą tylko jakości mowy czy siły głosu. Będzie jedynie „sfrustrowanym aktorem”²³.

Tekst zawiera czytelne zestawienie dziesięciu podstawowych pojęć homiletyki dramaturgicznej, a w przypisach – mimo że autor w dużej mierze opiera się na literaturze obcojęzycznej – można znaleźć także odniesienia do prac polskich homiletów na temat homilii.

²⁰ Zob. W. CHAIM, *Dramaturgiczna koncepcja homilii i homiletyki*, „Przegląd Homiletyczny” 17 (2013), s. 7-27. Temat teatru w obrębie przepowiadania pojawia się u o. Chaima w jeszcze jednej publikacji przy okazji omawiania niektórych odmian dialogu podczas kazania, wśród których wymienia on inscenizację, jak też dramę (połączenie bibliodramy i teatru). Zob. W. CHAIM, *Rozmowa w przekazie kaznodziejskim. Homilie i kazania dialogowane*, w: *Retoryka na ambonie*, red. P. Urbański, Wydawnictwo M, Kraków 2003, s. 308-309.

²¹ Zob. M. NICOL, *Einander ins Bild setzen. Dramaturgische Homiletik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005. Książka ta stanowi podstawowe źródło artykułu o. Chaima.

²² W. CHAIM, *Dramaturgiczna koncepcja homilii i homiletyki*, s. 27.

²³ Tamże.

Drugą pracą, opublikowaną w 2013 roku, jest mój artykuł na temat teatru animacji jako narzędzia przepowiadania²⁴. Zostały w nim przedstawione możliwości wykorzystania teatru animacji w głoszeniu słowa Bożego w ramach liturgii i poza nią. Za najważniejsze w tej pracy uważam sformułowanie zasad stosowania form teatralnych w przepowiadaniu liturgicznym. Przede wszystkim należy zadbać o to, ażeby homilia nie zatraciła swojej liturgicznej natury, by nie przerodziła się w oderwane od liturgii czy dominujące nad nią przedstawienie. Trzeba też pamiętać o nadrzędności słowa nad obrazem i szczególnym charakterze posługi homilisty. W stosunku do słowa Bożego teatr ten pełni zawsze rolę służebną. Lalki teatralne mogą być osobami w dialogu kaznodziejskim i w towarzyszących homiliom inscenizacjach. Mogą też pełnić funkcję rekwizytu, za pomocą którego kaznodzieja ilustruje jakąś prawdę. W obu przypadkach należy tak skonstruować homilię, aby lalka, jej słowa i gesty, by stosowane rekwizyty nie zdominowały zbawczego orędzia. Ponadto należy ograniczyć do minimum elementy ludyczne, komiczne, ażeby homilia nie stała się rodzajem zabawy czy rozrywki. Formy teatru animacji mogą być szeroko stosowane także w przepowiadaniu pozaliturgicznym, tzn. w katechezie szkolnej i parafialnej, w duszpasterskiej pracy z dziećmi i młodzieżą (np. lalkowe przedstawienie biblijne), jak też w ewangelizacji (np. kilkumetrowe kukły w ewangelizacji ulicznej). W tekście ograniczyłem się do kilku zaledwie przykładów. Warto by jednak – w osobnej pracy – zebrać, zbadać i ocenić wszelkie polskie homilie, kazania i katechezy, w których stosowane są formy teatru animacji. Wszak sztuka ta poprzez ożywianie materii w szczególny sposób pomaga nam aktualizować zbawczy kerygmat i uchwycić w naszej teraźniejszości to, co o naszym zbawieniu zostało powiedziane i dla naszego zbawienia wydarzyło się w przeszłości. Na tym właśnie polega jego funkcja jako medium słowa Bożego.

Trzecią, według kolejności w „Przeglądzie Homiletycznym” z 2013 roku, jest praca ks. Mariusza Lacha SDB²⁵ na temat form teatralnych w przekazie ewangeli-

²⁴ Zob. A. KALBARCZYK, *Teatr animacji jako narzędzie przepowiadania*, „Przegląd Homiletyczny” 17(2013), s. 117-132. Na podstawie tego artykułu przygotowałem wykład otwarty w j. niem. pt. *Animationstheater als Medium des Wortes Gottes*, który wygłosiłem w listopadzie 2016 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Christiana Albrechta w Kilonii. We wrześniu 2017 r. w Wi-grach na konferencji zorganizowanej przez Stowarzyszenie Homiletów Polskich na temat „Głoszenie słowa Bożego na peryferiach” wygłosiłem referat pt. *Głoszenie słowa Bożego z wykorzystaniem form teatralnych*, który w formie artykułu o tym samym tytule ma zostać opublikowany w periodyku „Polonia Sacra” 51/2 (2018).

²⁵ Ks. Mariusz Lach jest adiunktem w Katedrze Dramatu i Teatru KUL. Prowadzi badania nad amatorskim ruchem teatralnym i teatrem religijnym, prowadzi warsztaty teatralne. Jest założycielem i kierownikiem działającego w KUL „Teatru ITP”.

zacyjnym²⁶. Tekst poświęcony jest głównie zagadnieniu tzw. teatru ewangelizacyjnego. Autor opiera swoje refleksje na przekonaniu, że scena i teatr, jako najdawniejsze i najpotężniejsze środki przekazu, powinny być – zwłaszcza w naszych czasach pełnych bodźców wizualnych – wykorzystywane jako narzędzia w dziele ewangelizacji, tym bardziej, że – jak czytamy w *Liście do artystów* Jana Pawła II – sztuka, a więc i sztuka teatru posiada właściwość przekładania orędzia zbawienia na język bliski dzisiejszemu człowiekowi – „język barw, kształtów i dźwięków, nie odbierając samemu orędziu wymiaru transcendentnego ani aury tajemnicy”²⁷.

Pierwszą część swojego artykułu autor poświęca ważnym i cennym ustaleniom terminologicznym, określając podstawowe elementy różnicujące rozumienie teatru religijnego i teatru ewangelizacyjnego. Teatr religijny zbliża – zdaniem ks. Lacha – odbiorcę do Boga, mówi o prawdach wiary, o człowieku, o aspektach moralnych jego życia i działania. Pełni on głównie funkcję informacyjną. Natomiast teatr ewangelizacyjny autor definiuje jako „sceniczne działania sakralne”, mające na celu przekaz kerygmatu – orędzia o niezmierzonej miłości Boga, zbawieniu w Chrystusie. „Podstawową cechą tegoż teatru winna być jego czytelność, jasność i zrozumiałość w odbiorze. Forma teatralna, aczkolwiek bardzo różnorodna, musi być podporządkowana treści. Właśnie treść jest jego istotą”²⁸. Dalej autor obszernie omawia zagadnienie form teatralnych w przekazie ewangelizacyjnym, jak też praktykę głoszenia Ewangelii za pomocą teatru w grupach (zespołach/wspólnotach). Nie są to – jak widać – rozważania czysto teoretyczne. Ks. Lach opiera je na swoich doświadczeniach pracy z grupami ewangelizacyjnymi. Dlatego formułowane przez niego na końcu postulaty i praktyczne rozwiązania co do wykorzystania elementów teatralnych łącznie z nowymi metodami informacyjnymi i nowymi mediami (np. Internet) w ewangelizacji zyskują szczególny walor.

3. ARTYKUŁY W MONOGRAFIACH

Jak dotąd jedynym w tej grupie²⁹ jest artykuł, wspomnianego wyżej ks. Tadeusza Bańkowskiego CO³⁰, w monografii na temat popularnego dramatu i teatru

²⁶ Zob. M. LACH, *Teatr w przepowiadaniu. Refleksje teoretyczno-praktyczne*, „Przegląd Homiletyczny” 17(2013), s. 133-145.

²⁷ JAN PAWEŁ II, *List do artystów*, Watykan 1999, nr 12.

²⁸ M. LACH, *Teatr w przepowiadaniu*, s. 134.

²⁹ Pośrednio w tematykę teatru, w kontekście przepowiadania, wpisuje się artykuł ks. Andrzeja Draguły na temat języka religijnego, opublikowany w monografii poświęconej tejże problematyce:

religijnego w Polsce, wydanej w 1990 roku³¹. Celem pracy jest – jak pisze autor na wstępie – ukazanie koncepcji i funkcji duszpasterskich teatru religijnego w Kościele lokalnym. Realizując ten zamysł, prezentuje najpierw – w części poświęconej socjologii teatru religijnego – rodzaje, strukturę i cele grup teatralnych w obrębie parafii lub innych struktur kościelnych, takich jak seminarium duchowne czy zgromadzenie zakonne. Dalej omawia twórczość teatralną wybranych środowisk kościelnych: teatr seminaryjny, parafialny (masowy, tradycyjny; poetycki; zjawiska na pograniczu sztuki słowa i teatru, jak też muzyki i teatru); oraz teatr w zgromadzeniach zakonnych. Tytuł wypowiedzi: „Teatr jako forma przepowiadania”, jak też pierwsze jej zdanie: „Teatr religijny jako forma wychowania religijnego, czyli duszpasterstwa, chce uczestniczyć w zadaniu wypowiedzenia Ewangelii, formowaniu chrześcijańskiej osobowości, a przez to zbawczej misji Kościoła”³², sugerują, że znajdzie się w niej wyraźne potwierdzenie ewangelizacyjnej funkcji teatru. Dokonuje się to jednak tylko pośrednio – poprzez streszczenia myśli przewodnich niektórych scenariuszy, cytowanie wypowiedzi reżyserów i „recenzentów” wystawianych sztuk oraz członków grup teatralnych. Niemniej można przychylić się do opinii ks. Wiesława Wilka, iż opublikowanie tej – jak się wyraził – „rozprawki” było „znaczącym i pożytecznym przyczynkiem badawczym w zarysowaniu obrazu religijnego teatru amatorskiego w naszych czasach, jak też stojących przed nim możliwości ewangelizacyjnych”³³.

A. DRAGUŁA, *Narracja czy inscenizacja? O naturze języka religijnego*, w: *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, Wydawnictwo Poznańskich Studiów Polonistycznych, Poznań 2009, s. 255-262.

³⁰ Ks. Tadeusz Bańkowski jest znanym rekołkcjonistą, pasjonatem amatorskiego teatru religijnego i autorem kilku prac na ten temat.

³¹ Zob. T. BAŃKOWSKI, *Teatr jako forma przepowiadania. Z doświadczeń teatru amatorskiego diecezji tarnowskiej*, w: *Popularny dramat i teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska, M.B. Stykowska, TN KUL, Lublin 1990, s. 131-147.

³² T. BAŃKOWSKI, *Teatr jako forma przepowiadania*, s. 131.

³³ W. WILK, rec.: I. SŁAWIŃSKA, M.B. STYKOWA, *Popularny dramat i teatr religijny w Polsce*, TN KUL, Lublin 1990, „Homo Dei” 60/4(1991), s. 97-98; „Ateneum Kapłańskie” 118/1(1992), s. 162-163. Na wstępie swojej recenzji (s. 97/162) ks. Wilk zauważa, że od samych początków teatr „związany był z przestrzenią sakralną, liturgią i katechezą. Dzięki bogactwu środków artystycznego wyrazu (słowo, barwa, przestrzeń, ruch, muzyka) teatr może oddziaływać nie tylko na sferę poznawczą człowieka, ale także porusza jego sferę emocjonalną, wyobrażeniową i wolitywną. Stąd przeżywanie jakiejś tajemnicy prawdy w związku z odkrywczym ukazaniem jej przez «theatrum divinum» może stać się swoistą hierofanią, budząc metafizyczną zadumę i tęsknotę. Przy tym teatr religijny jest informacją, przekazem pewnych treści, a z nim pewnych znaczeń, odniesień i wartości. Pełni więc funkcję przepowiadania”.

4. PRACE DYPLOMOWE

W książkowym wydaniu *Bibliografii Homiletyki Polskiej (1945-2005)*, w dziale „Prace dyplomowe”, nie znalazłem żadnej rozprawy habilitacyjnej czy doktorskiej, jak też żadnej pracy magisterskiej czy licencjackiej z pogranicza homiletyki i teatrologii. Podobnie rzecz się ma z wykazami w elektronicznej bibliografii homiletycznej. Jednakże w trakcie tworzenia rozprawy habilitacyjnej na temat teatru animacji dotarłem do pracy magisterskiej z homiletyki napisanej w 2001 roku pod kierunkiem homilety, ks. Andrzeja Draguły³⁴, na Wydziale Teologicznym w Poznaniu, przez ówczesnego alumna wyższego Seminarium w Gości-kowie-Paradyżu, Tomasza Gierasimczyka³⁵. Tematem liczącej 88 stron pracy są formy teatralne w przepowiadaniu homilijnym³⁶, który autor rozwija najpierw poprzez przyjrzenie się strukturze ogólnie rozumianej formy teatralnej, w kontekście zagadnień związanych z dramatem, inscenizacją, przedstawieniem teatralnym, tworzeniem spektaklu, rolą widza, sposobów jego udziału w zdarzeniu teatralnym i języka teatru. Następnie dla uzasadnienia głębokiego, ontologicznego związku dramatu i teatru z Objawieniem i chrześcijańską liturgią, jak też w ogóle sięgania po metodę i język teatru w przepowiadaniu homilijnym ukazuje teologiczny wymiar formy teatralnej. W tym celu zwraca uwagę na dramatyczno-teatralne kategorie w Objawieniu, ludzkiej egzystencji oraz w liturgii, podejmuje rozważania nad naturą teatru sakralnego i warunkami koniecznymi do tego, by teatr stał się medium słowa Bożego, nad elementami kodu teatralnego i sposobami jego funkcjonowania w liturgii. W ostatniej części pracy podaje syntezę formy teatralnej i homilii, ukazując możliwe związki między nimi oraz proces powstawania i realizacji homilii w kategoriach teatralnych, takich jak tworzenie dramatu, inscenizacja, spektakl itp., wykazując też zbieżność języka teatru i języka przepowiadania homilijnego. We wstępie do pracy autor wskazuje na trudności związane z interdyscyplinarnością podjętego tematu. Biorą się one raz z konieczności „tłumaczenia” języka jednej dziedziny na język drugiej, tzn. języka teatrologii na język homiletyki, a dwa – z fragmentaryczności i niedostatków dotychczasowych badań w tym obszarze i braku ogólnie przyjętego modelu zależności obu rzeczywistości – teatru i homilii.

³⁴ Ks. Andrzej Draguła kieruje Katedrą Teologii Pastoralnej, Liturgiki i Homiletyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego, pełni też funkcję dyrektora Instytutu Filozoficzno-Teologicznego im. Edyty Stein w Zielonej Górze. Wykłada homiletykę.

³⁵ Ks. Tomasz Gierasimczyk pracuje obecnie w Wydziale Duszpasterskim Kurii Diecezjalnej w Zielonej Górze.

³⁶ Zob. T. GIERASIMCZYK, *Formy teatralne w przepowiadaniu homilijnym*, praca magisterska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań 2001.

Mimo to praca jest bardzo interesującą, dojrzałą i udaną próbą określenia warunków, pod jakimi forma teatralna może stać się homilią. Autor podjął się w niej trudnego zadania wykazania zdolności formy teatralnej do przekazywania słowa Bożego, uzasadnienia umiejscowienia jej w przestrzeni liturgii, a także ukazania różnych sposobów funkcjonowania formy teatralnej jako homilii i w homilii. Przede wszystkim jednak starał się o wykazanie racji teologicznych dla – jak pisze – „teatralno-dramatycznego opisu aktu przepowiadania słowa Bożego”³⁷, powołując się jedynie akcydentalnie na przykłady praktycznego wykorzystania formy teatralnej w konkretnej jednostce homiletycznej.

*

Omówione w tym artykule publikacje poświęcone są zasadniczo refleksji teoretycznej, którą ogólnie można ująć w hasło „teatr a przepowiadanie”, oraz ukazywaniu możliwości posługiwania się teatrem w praktyce głoszenia słowa Bożego, jak też dydaktyce kaznodziejstwa. Są w nich zarówno odniesienia do osiągnięć obcych teologów (np. homiletyka dramaturgiczna M. Nicola), jak też zupełnie nowe, rodzime materiały badawcze (temat teatru animacji jako medium słowa Bożego oraz teatru ewangelizacyjnego). Wszystkie one są przejawem poszukiwań dobrego sposobu wyrazu prawdy objawionej w jakże potrzebnym dialogu ze współczesną kulturą i sztuką. Owocem tych teatrologiczno-homiletycznych poszukiwań polskich teologów kaznodziejstwa jest przede wszystkim ukazanie wartości i potwierdzenie przydatności form teatralnych w przekazie Ewangelii, jak też ustalenie czytelnych kryteriów ich stosowania. Szczególnie cenne w ich pracach jest doprecyzowanie niektórych pojęć (np. teatr religijny a teatr ewangelizacyjny), podanie istotnych rozróżnień (np. kaznodzieja–aktor, ambona–scena, słuchacz–widz, liturgia–teatr), ale też zwrócenie uwagi na pewne niebezpieczeństwa związane ze stosowaniem form teatralnych w przepowiadaniu, jak np. możliwość sprowadzenia posługi słowa do poziomu świeckiego widowiska.

Problematyka teatru nie należy z pewnością do najważniejszych zagadnień podejmowanych przez homiletykę, niemniej warto ją podejmować – tak w obszarze własnych projektów badawczych, jak i proponowanych studentom tematów prac dyplomowych.

³⁷ Tamże, s. 3.

BIBLIOGRAFIA

- BALTHASAR H. U. VON, *Teodramatyka. I Prolegomena*, Wydawnictwo M, Kraków 2005.
- BANKOWSKI T., *Teatr jako forma przepowiadania. Z doświadczeń teatru amatorskiego diecezji tarnowskiej*, w: *Popularny dramat i teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska, M.B. Stykowa, TN KUL, Lublin 1990, s. 131-147.
- CHAIM W., *Rozmowa w przekazie kaznodziejskim. Homilie i kazania dialogowane*, w: *Retoryka na ambonie*, red. P. Urbański, Wydawnictwo M, Kraków 2003, s. 291-325.
- CHAIM W., *Dramaturgiczna koncepcja homilii i homiletyki*, „Przegląd Homiletyczny” 17(2013), s. 7-27.
- DRAGUŁA A., *Narracja czy inscenizacja? O naturze języka religijnego*, w: *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, Wydawnictwo Poznańskich Studiów Polonistycznych, Poznań 2009, s. 255-262.
- GIERASIMCZYK T., *Formy teatralne w przepowiadaniu homilijnym*, praca magisterska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań 2001.
- GRZEGORSKI Z., *Inscenizacja religijna jako środek wychowania w wierze*, „Katecheta” 3(1980), s. 121-125.
- GRZEGORSKI Z., *Homiletyka kontekstualna*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań 1999.
- JAN PAWEŁ II, *List do artystów*, Watykan 1999.
- KACZMAREK W., *Istota teatru*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2(2011), s. 89-106.
- KALBARCZYK A., *Teatr animacji jako narzędzie przepowiadania*, „Przegląd Homiletyczny” 17(2013), s. 117-132.
- KALBARCZYK A., *Teatr animacji jako medium słowa Bożego. Studium teatrologiczno-homiletyczne*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań 2013.
- KOSIŃSKI D., *Teatr i teatrologia*, w: *Słownik wiedzy o teatrze*, Wydawnictwo Park Edukacja, Bielsko-Biała 2005.
- KOPIŃSKI J., *Teologia w działaniu*, „Teatr” 7-8(2008), s. 21-27.
- LACH M., *Teatr w przepowiadaniu. Refleksje teoretyczno-praktyczne*, „Przegląd Homiletyczny” 17(2013), s. 133-145.
- NICOL M., *Einander ins Bild setzen. Dramaturgische Homiletik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005.
- PIOTROWSKI E., *Teodramat: dramatyczna soteriologia Hansa Ursa von Balthasara*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1999.
- PIOTROWSKI E., *Teatr w teologicznej wizji Hansa Ursa von Balthasara*, „Ethos” 1-2(2007), s. 89-109.
- Polska Bibliografia Homiletyczna 1945-2005*, opr. W. Przyczyna, L. Szewczyk, Wydawnictwo M, Kraków 2007.
- SŁAWIŃSKI H., rec: ks. A. KALBARCZYK, *Teatr animacji jako medium słowa Bożego. Studium teatrologiczno-homiletyczne*, Poznań 2013, „Przegląd Homiletyczny” 17(2013), s. 177-179.
- STRZELECKI R., *Teatr seminaryjny w Polsce po roku 1978*, w: *Wokół współczesnego dramatu i teatru religijnego w Polsce (1979-1989)*, red. I. Sławińska, W. Kaczmarek, Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, Wrocław 1993, s. 217-272.
- STRZELECKI R., *Droga teatru. Działalność sceniczna w wyższych seminariach duchownych w Polsce 1948-1988*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997.
- WILK W., *Teatr a przepowiadanie (Wrażenia i refleksje po Przeglądzie Teatrów Seminaryjnych w Poznaniu w dniach 25-29 II 1984)*, „Homo Dei” 53/3(1984), s. 212-217.
- WILK W., rec: I. SŁAWIŃSKA, M.B. STYKOWA, *Popularny dramat i teatr religijny w Polsce*, TN KUL, Lublin 1990, „Homo Dei” 60/4(1991), s. 97-98; „Ateneum Kapłańskie” 118/1(1992), s. 162-163.

ELEMENTY TEATROLOGII W HOMILETYCE POLSKIEJ

Streszczenie

W bibliografii współczesnej homiletyki polskiej można znaleźć zaledwie kilka prac podejmujących w całości problematykę teatru. Poświęcone są one zasadniczo refleksji teoretycznej, którą ogólnie można ująć w hasło „teatr a przepowiadanie”, oraz pokazywaniu możliwości posługiwania się teatrem w praktyce głoszenia słowa Bożego i w dydaktyce kaznodziejstwa. We wszystkich publikacjach tego nurtu można znaleźć zarówno odniesienia do osiągnięć obcych teologów, np. homiletyka dramaturgiczna, jak też zupełnie nowy, rodzimy materiał badawczy, np. teatr ewangelizacyjny czy teatr animacji jako medium słowa Bożego. Cenne jest w nich przede wszystkim ukazanie wartości i potwierdzenie przydatności form teatralnych w przekazie Ewangelii, ustalenie czytelnych kryteriów ich stosowania, jak też zwrócenie uwagi na pewne niebezpieczeństwa związane z ich wykorzystaniem (np. sprowadzenie posługi słowa do poziomu świeckiego widowiska). Wszystkie te prace są przejawem poszukiwań skutecznego i atrakcyjnego sposobu wyrazu prawdy objawionej w jakże potrzebnym dziś dialogu ze współczesną kulturą i sztuką.

Słowa kluczowe: teatrologia; homiletyka polska; przepowiadanie; publikacje.